

PAOLO ČEZARETI
ANA VIZANTIJSKA

Prevela s italijanskog
Jovana Radosavljević

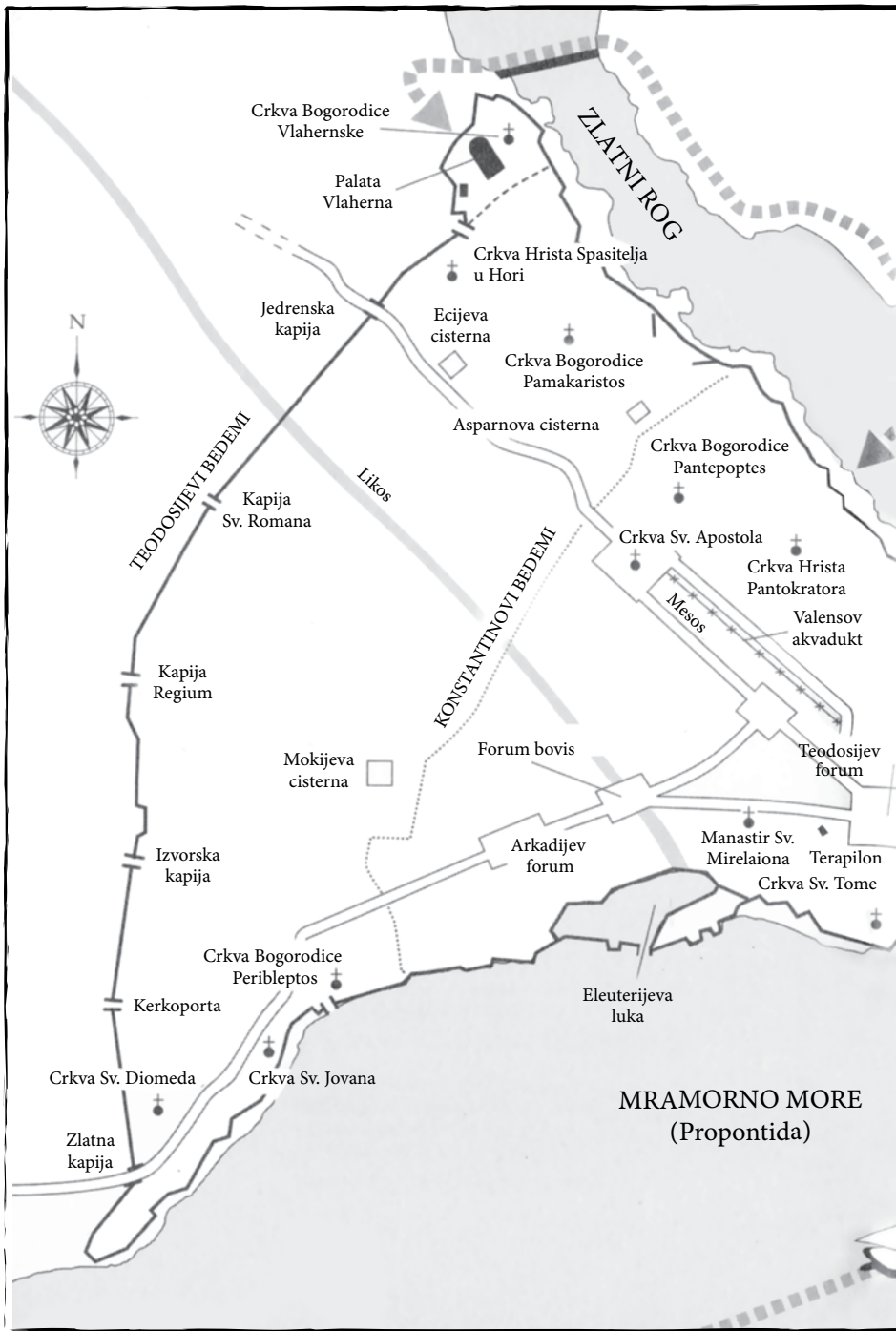
alnari
PUBLISHING

Beograd, 2009.

IZGUBLJENO CARSTVO

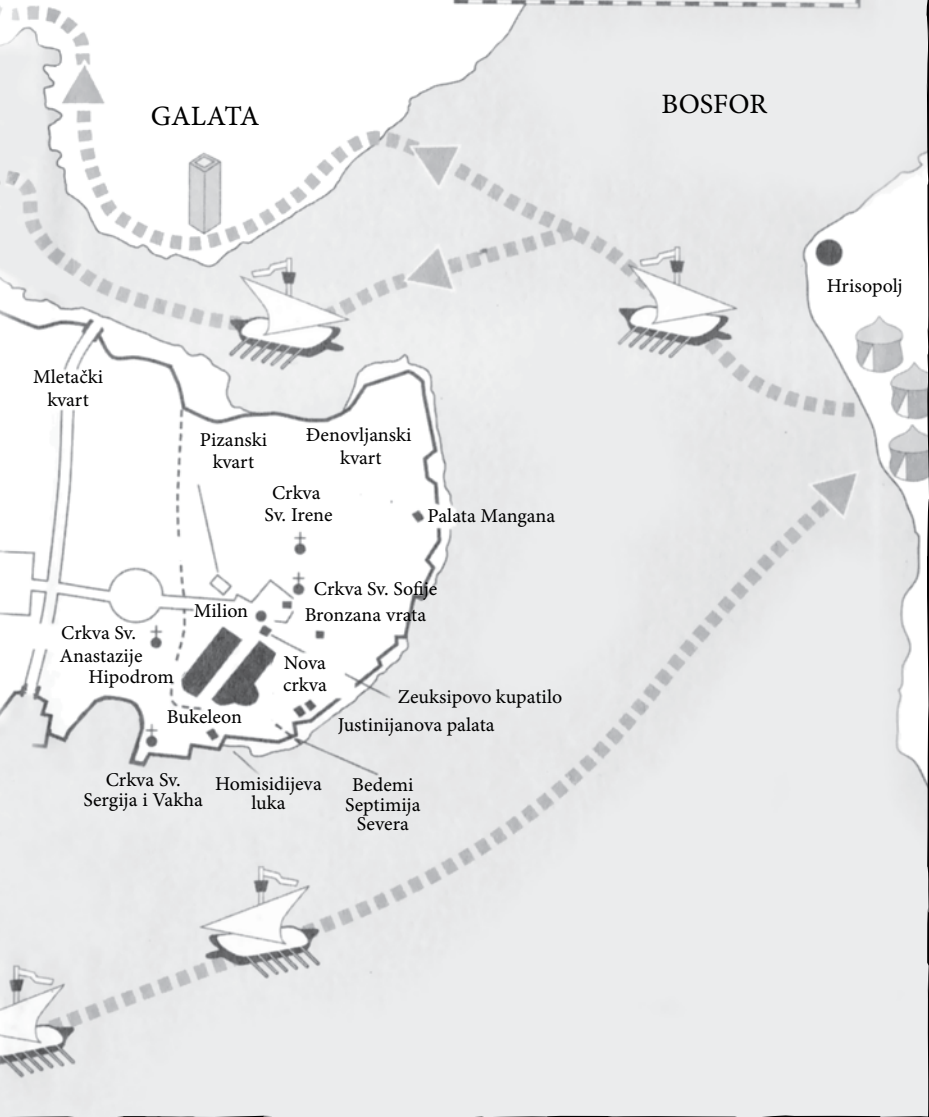
Grof Filip, na povratku u Flandriju, stiže u Carigrad, gde se sastaje sa carem Manojlom, koji mu ukaza veliku čast i beše veoma radostan zbog njegovog dolaska, te mu darivao mnogo nakita, zlatnih i srebrnih pojaseva i svilenih materijala; i [grof] ostade koliko je hteo. I dok je tu boravio, car ga upita da li francuski kralj Luj VII ima ćerku za udaju. Grof odgovori da ima, ali da je mala i mlada. Onda mu car reče da ima sina jedinca i ako bi mu kralj izvoleo poslati svoju ćerku za sina, on bi ih odmah venčao, te bi i ona ponela krunu. Dečak bi postao car, a ona carica. Car je zamolio grofa da prenese kralju da ne bi nikada mogao da nađe nekog plemenitijeg [*plus gentilhomme*] od njega samoga. I da bi poslao svoje ljude sa grofom kako bi doveli devojčicu, ako bi kralj hteo poveriti mu je. Grof odgovori da će rado preneti njegovu poruku i da misli da će njegova želja biti uslišena.

ERNUL, *Hronika*, 1178.¹

CARIGRAD U DOBA ČETVRTOG KRSTAŠKOG RATA

0 1 km

PROLOG

„PROMENLJIVO I NEPOSTOJANO“

*Glasovi mrtvih začudo se
čuju duže od glasova živih.*

– MARIJA KORTI

Glavna junakinja ovih stranica – Agnesa Francuska, kasnije Ana, vizantijska carica (1171–1204) – istorijska je ličnost koja je u tadašnjoj literaturi, između XII i XIII veka, prikazivana u mnogo različitih registara: čas bajkoliko (kao u primeru navedenom u epigrafu), čas ceremonijalno, čas patetično. Zbog nje je literatura tog perioda razvila posebnu erotičku promenu retoričkog vokabulara; zbog nje je čak istražila oblast afazije. I zbog nje, kroz njene dogodovštine od francuskog do vizantijskog dvora i šire, ovo delo želi da uputi na knjige na osnovu koji je nastalo, kružeći od izvora do izvora.

Podrazumeva se da su svakoj knjizi, čak i onoj koja se čini najoriginalnijom, prethodile neke druge. U tom smislu ova knjiga ne bi postojala bez *Istorije Nikite Honijata*,¹ velikog pisca, činovnika i ministra Vizantijskog carstva, koji je opisao događaje od 1118. do 1206. ili bez *Istorije zauzeća Soluna*, bez *Posmrtne besede caru Manojlu Komninu* i bez drugih tekstova Evstatija, filologa, ali i mitropolita Soluna, drugog grada u carstvu, u vreme vojnog sukoba sa Normanima Sicilijanske kraljevine (1185); ne bi postojala bez *Epitoma* (1118–1176) Jovana Kinama, sekretara cara Manojla, niti bi postojala bez drugih dela

vizantijskih autora, pisanih na grčkom jeziku, o dvoru u Carigradu, uporišnoj metropoli za ceo hrišćanski srednji vek, centru političke moći i prvom pokretaču vizantijskih kulturnih delatnosti u doba o kome ova knjiga govori (XII vek i sam početak XIII veka). Niti bi, pak, postojala bez onih dela koja su u isto vreme pisana na latinskom, u krstaškim kraljevinama Bliskog istoka (na istočnom Sredozemlju) ili na engleskom dvoru ili dela na romanskim jezicima – od provansalskog jezika trubadura (poput Pera Vidala) do staroitalijanskih hroničara koji su se ponosili samostalnošću komuna – i dela na starofrancuskom, kao što je, na primer, *Velika hronika Francuske* (*Grandes Chronique de France*), delo koje predstavlja zvanično istoriografsko veličanje prve velike nacionalne kraljevine na evropskom kontinentu.

Tekstovi koji su za ovu knjigu brižljivo proučeni treba da budu ne samo upotrebljeni u saznavne svrhe ili čitani zbog nekakvih ličnih naklonosti, već na njih treba usmeriti pažnju šire čitalačke publike. Osim što su neprocenjivi izvori istorijskih podataka, oni su prava književna remek-dela, dela najistaknutijih pisaca tog doba, prvog doba (između XII i XIII veka) u kome je mogla postojati „jedna opšta evropska politika, čije su se niti susretale na Mediteranu“² prvog doba u kome je spoznata „internacionalizacija“ i „međuzavisnost“ u odnosu na političke moći i kulturne izgledе. To je doba koje i danas ima mnogo toga da kaže Evropi.

U svom klasičnom delu *Evropska književnost i latinski srednji vek* Ernst Robert Kurcijus³ otkrio je neprekidnu nit koja povezuje klasičnu antičku tradiciju sa eksperimentisanjem i inovacijama evropske književnosti kroz latinski srednji vek. Ipak, ovo remek-delo ne uzima u obzir doprinos vizantijske tradicije; njegova ideja Evrope poistovećuje se sa *Zapadom*, dok je u „istočnoj“ Vizantiji i dalje neprekidno trajalo Rimsko carstvo. U svom odnosu prema Vizantiji, latinski srednji vek je u politici, u religiji i u kulturi⁴ mogao da se definiše nekad u smislu mimize, nekad u smislu osmoze, a nekad u smislu antiteze. Ukloniti iz

našeg poimanja evropskog srednjeg veka događaje u Vizantiji i odnosa sa Vizantijom – predstavljalo bi izvitoperenost i osiromašenje. Zamislite da posmatrate sliku Duča di Buoninsenje i da ona odjednom bude lišena „zlatne pozadine“ koja joj pripada i zbog koje je i stvorena.

Ako je svet Vizantije bio isključen iz opšte svesti, onda je jasno da njeni najvredniji književni izvori – na primer tekstovi pomenuti na početku – nisu mogli dati svoj doprinos *Weltliteraturu*, onom zajedničkom evropskom nasleđu na koje će se pozvati i sam Kurcijus. Antivizantijska predrasuda dugo se održala, mada se kod nekih pesnika dvadesetog veka (Jejsa i Kavafisa, Seferisa i Brodskog) naziru znakovi jedne nove svesti i odgovornosti. Ipak, ovo ne menja niti remeti čiste, uvek bogate izvore koji imaju budućnost, što je sudbina svakog klasičnog dela, uzbudljive izvore koji se mogu naći u kritičkim izdanjima na grčkom jeziku, izvore koji postaju sve dostupniji širem krugu čitalaca zahvaljujući odličnim prevodima i komentarima na važnijim svetskim jezicima.⁵

Stranice vizantijskih pisanih izvora pružaju očaravajuće prizore, opisuju primamljive tokove misli i oslikavaju nezaboravne ličnosti, posebno one koje su imale političku moć. Te ličnosti zrače nekom svojom svetlošću više nego preteče ili savremenici izvesnih zapadnoevropskih ličnosti⁶ koje su postale arhetipske. Tako Fridrih II Hoenštaufen (1220–1250) može izgledati kao *stupor mundi* u znaku mediteranskog sinkretizma, ali je pre njega još Manojlo I Komnin – vizantijski car 1143. godine – pokrenuo proces razmene između Istoka i Zapada, zbog čega se smatra *prvim evropeizatorom svih vremena*, ukoliko se to smatra zaslugom. I dok je, otvoren za zapadne uticaje, unosio novine, Manojlu je pošlo za rukom da bude poslednji naslednik jedne hijeratične, stare tradicije koja datira iz vremena prvog hrišćanskog cara, Konstantina Velikog. Ubrzo nakon Manojlove smrti (1180), kratku vladavinu njegovog brata od strica, a ujedno i protivnika, Andronika I Komnina (1183–1185), obeležila je potpuno drugačija tendencija. Beše tolika njegova ljubav prema moći, tolika netrpeljivost prema svakom vidu prisile i tako jak sopstveni doživljaj da,

u poređenju sa njim, Čezare Bordžija – Valentino kod Nikola Maki-javelija, oličenje renesansne razuzdanosti – izgleda kao njegova zaka-snela i bleđa kopija.⁷ Tragična aura koja je ujedno i daleka i klajstov-ska, prati postupke Aleksija IV Anđela, prvog mladića željnog moći, o kome svedoče vizantijska istorija i književnost, a koji je bio car svega nekoliko meseci tokom tragičnog perioda 1203–1204. Primera ima još mnogo.

Zvanična dokumenta Vizantijskog carstva (pisma, hrisovulje, car-ski ukazi i koncesije, crkveni spisi, sama čudesna dela umetnosti i ar-hitekture, sa svojim institucijalnim značenjima koja duguju svojim po-ručiocima) nedovoljna su da daju smisao izvesnim nejasnoćama koje samo ljubav pisaca prema detaljima (i poseban književni dar) mogu razjasniti i pružiti nam na uživanje i razmišljanje. Čuven je opis fran-cuskih plemkinja u pratnji kralja Luja VII u vreme Drugog krstaškog rata (1147), amazonki na čelu sa nadmenom Zlatnom nožicom, koja je tako nazvana „zbog zlatom izvezenog poruba svoje haljine“.⁸ Bila je to legendarna Eleonora Akvitanska, književno obrazovana, spoj po-malo arhaičnih aluzija, elegantnog zavođenja i dokazane spretnosti. Kada je reč o poimanju dostojanstva Manojla I Komnina, ne preću-tkuje se njegova naklonost prema mladim i često premladim lepoti-cama, tako da se može pročitati da je „velike uvrede“ naneo svojoj germanskoj supruzi „po pitanju postelje“, da je „mnogo žena jahao“ ne mareći za krvno srodstvo⁹. Divljenje prema vladaru hrabrom u bit-kama nije preraslo u mit: za vreme jednog predaha u borbi vidimo ga „kako nožićem ljušti breskvu“, dok ga u drugim prilikama vidimo da se nestrpljivo „udara šakom o bok“.¹⁰ Pisalo se o jednom drugom vla-daru da se prepuštao uživanju u jelu, umesto da se suoči sa neprija-teljima u bici, i da je snagu odmeravao sa „brdom hleba, šumom div-ljači, jatom riba, morem vina“.¹¹

To su više nego zanimljive anegdote pisane po ugledu na velikog „indiskretnog“ pisca antičke književnosti, Rimljanina Svetonija. To su blesci individualnosti koje uvodi vizantijska književnost sa najuzviše-nijim jezičkim značenjima i najplemenitijim stilskim poreklom kako

bi sažeto definisala karakter lika u akciji. To su elementi koji *pre* ili možda *drugde* nisu doživljavani kao vredni ili zanimljivi, a koji se pak sada doživljavaju kao neophodni i svojstveni. Dakle, vizantijski književni svet nije bio nepromenljiv i nije se čvrsto držao običaja i kanona prošlosti, a i svet oko knjiga nametao je novine, još više zbog pomenu- tih „niti koje su se sastajale na Mediteranu“. One su ugrožavale slavnu trijadu politike, religije i kulture, prema shemi Jakoba Burkharta,¹² ali su podrazumevale šire antropološko viđenje, koje zahteva nekoliko napomena. Treba početi upravo od tog opšteg buđenja individualno- sti koje je prožimalo čitav hrišćanski svet, a koje je vizantijska knji- ževnost zapazila već u drugoj polovini XII veka, u doba Mihaila Psela, filozofa, historiografa, carskog ministra i vodeće figure na kulturnoj sceni Vizantije. On se nije plašio da svoju individualnost opiše kao problematičnu:

Priznajem da sam čovek, odnosno promenljivo i nepostojano biće, racionalna duša koja se služi telom, jedinstvena mešavina oprečnih težnji.¹³

Pisana u istom duhu, njegova *Istorija*¹⁴ – posvećena stogodišnjem periodu od 976. do 1078. – neprevaziđena je u kontrastnom slikanju individualnosti careva, carica, ministara i generala i ostalih protago- nista javnog života koji, iako obavljaju određene zadatke i imaju jasno utvrđene uloge u politici, institucijama i crkvi, u isto vreme se poka- zuju nešto drugačijima, što se ne može pripisati njihovim društvenim funkcijama. Oni odjednom postaju drugačiji no što su bili – promen- ljivi, nepredvidivi, neuhvatljivi, protivrečni: ukratko, pojedinci. Dakle, slični su onome ko ih opisuje, Mihailu Pselu, pristalici i ujedno nemi- losrdnom klevetniku Carstva, koji hrišćanski teži uzvišenoj „tajni Bo- žije reči“¹⁵, a u isti mah čita magijske spise i paganska proročanstva.

*

Potom dolazi XII vek, osnova i koren moderne zapadne Evrope. Tada su se, zbog klimatskih promena i demografskog rasta, proširile obradive površine, osnovani su novi gradovi, dok je život u starim gradovima procvetao. Osnažila se trgovina i poboljšala se komunikacija, počele su da se izdvajaju velike evropske nacije, dok su u Italiji nastajale slobodne komune. Univerziteti su omogućili da logika prodre u teološku misao, a pravo zasnovano na rimskoj tradiciji prožimalo je političku misao. Nastala je lirski poezija trubadura u Provansi i stvorena je „moderna“ ideja ljubavi. Novi pojam individualnosti snažno se nametnuo, počevši od različitih i komplementarnih ličnosti kao što su „Sibila sa Rajne“ Hildegarda od Bingena i Eloiza „izuzetno lepa i učena“, obe vrle hrišćanke i učene časne sestre. Jedna beše povučena u zabačene manastire, a druga Parižanka i ljubavnica filozofa Abelara, kome je rodila sina, ali mu nikada nije postala žena, jer joj „beše dovoljna samo njegova ljubav“ – dok je Hildegarda bila neporočni posmatrač nebeskih stvari, proročica moćnika na zemlji, a ujedno i ispitivač svake fizičke tajne limfe, semena i krvi, kod muškaraca, žena i biljaka. Neobuzdana je bila individualnost Eleonore, vojvotkinje od Akvitanije, koja je u petnaestoj godini postala kraljica Francuske, u dvadeset petoj jahala kao krstašica na istok, i koja je u trideset godini promenila svoj život. Poništila je brak i udala se za jedanaest godina mlađeg plemića, Henrika Plantageneta, koji je ubrzo postao engleski kralj (Henrik II). Vladar u svakom pogledu s druge strane Lamanša, Henrik je na kontinentu raspolagao posedima od Normandije do Pirineja. To je bila teritorija deset puta veća od područja pod upravom francuskog kralja, pa ipak mu je bio feudalni podanik. U igri „oprečnih težnji“ treba podsetiti da je taj francuski kralj bio prvi Eleonorin muž, dok se viševjekovno neprijateljstvo Francuske i Engleske može pripisati inovacijama XII veka.

Kralj koga je Eleonora napustila poticao je iz dinastije Kapeta: bio je to Luj VII. Isuviše hladan, i suviše pobožan, možda i nedovoljno učen da zadovolji njena očekivanja. Ostavila ga je sa dve ćerke; druge dve ćerke dobio je sa drugom ženom, a tek mu je treća – Adela od

Šampanje – podarila sina, čime je njegova loza dobila prestolonaslednika, francuskog kralja Filipa Avgusta. To se dogodilo 1165. kada je kralj imao četrdeset četiri godine i izgledalo je kao pravo čudo, tako da je njegov sin nazvan *Bogomdan*,¹⁶ a kasnije, pošto je s uspehom proširio granice kraljevine, i *Avgust*¹⁷. Godine 1171, kada je Luju VII bilo pedeset godina, Adela mu je rodila poslednju ćerku, našu Agnesu.

I pre nego što je progovorila, već je bilo onih koji su tražili njenu ruku. Upravo to je učinio Fridrih I Barbarosa, još jedna velika i kontradiktorna ličnost XII veka. On je tvrdio da je iznad svih ostalih hrišćanskih vladara i sebe nazvao „rimskim carem“, ali nije tražio da ga zovu „gospodarem sveta“¹⁸, iako je jedva govorio latinski jezik, a Rim se nalazio izvan njegovih teritorija. One su obuhvatale Nemačku, deo kontinentalne Evrope, Burgundiju, severnu i centralnu Italiju. Rođen oko 1120. godine u Švapskoj, pomislio je da bi Agnesa Francuska mogla biti supruga njegovog sina Henriha, budućeg Henriha VI, ali Papska država nije s naklonošću gledala na taj brak.

Bio je to još jedan u nizu primera stare suprotstavljenosti svetovne moći (*imperium*) i duhovne moći (*sacerdotium*). U to doba suprotstavljenost je bila još složenija zbog raznih okolnosti: zbog činjenice da je papa boravio u Rimu, a car ne; zbog činjenice da je svetovna moć podrazumevala mnogo sakralnih elemenata, a duhovna imala veze sa mnogobrojnim zemljišnim posedima; zbog činjenice da su dva različita partikularizma minirala vlast cara nad njegovom zemljom (s jedne strane to su bili nemački plemići feudalci,¹⁹ a sa druge slobodne italijanske komune usredsređene na trgovinu i netrpeljive prema svakom vidu kontrole s vrha); zbog činjenice da je velikom reformom koju je u XI veku pokrenuo papa Grgur VII crkva oslobođena svakog uslovljavanja, a uz to vraćena joj je puna sloboda s težnjom ka nekoj vrsti univerzalne monarhije, kao da je vrhovna vlast svakoj političkoj vlasti. Ovim se može objasniti korišćenje ljudi i sredstava u borbi

protiv „nevernika“ (*militia Christi*), kao i fenomen krstaških ratova vođenih za osvajanje Svete zemlje na istočnom Mediteranu.

Pravom smislu ovih nesuglasica doprinosili su karakteri protagonista, njihove promenljive i nepostojane ličnosti. Na primer, francuski kralj Luj VII imao je veoma blizak odnos sa papom Aleksandrom III, nekada Orlandom Bandinelijem iz Sijene. Papa je boravio u Francuskoj tri godine (1162–1165), u vreme najvećeg sukoba sa Barbarosom (koji je papu, nakon što ga je ovaj ekskomunicirao, naterao u izgnanstvo). Po predanju, francuski kralj i papa položili su kamen temeljac katedrale Notr-Dam u Parizu. Barbarosa je, kao odgovor na to, osnovao jednu sveštenu liniju pod svojom vlašću. Jedan antipapa je, uz njegovu podršku, proglasio Karla Velikog, koji beše Barbarosin uzor, za sveca (1164). Proševina Agnese za Henriha mogla je biti pokušaj da se načne *liaison* između Francuske i papske vlasti.

U ovom složenom spletu političkih i ličnih elemenata, u Carigradu je, poput zvezde sijala ličnost Manojla I Komnina, cara koji je iznad svih obeležio XII vek u Vizantiji. Najveća graška bila bi predstaviti ga u nepomičnoj dvodimenzijalnosti ikona. Ako je ikada postojao preduzimljiv vladar, onda je to bio on. Uvek spreman za ljubavne avanture – o čemu je već bilo reči – kao i za vojne poduhvate, podjednako raspoložen da dovede u pitanje utvrđene činjenice, počevši od uobičajene, rasprostranjene pretpostavke Vizantinaca: da su superiorni. U doba spajanja uticaja na Mediteranu on je bez predrasuda gledao ka Zapadu; neki zapadnjaci (koje su u Vizantiji zvali *latinoi*) njegovi su omiljeni savetnici za diplomatska, politička i vojna pitanja; sa Zapada su njegove supruge (videće se i zbog čega), a sa zapada potiče i njegova omiljena zabava – viteški turnir, zabava u kojoj je trošio preveliku fizičku snagu. Bila je to atrakcija koju je on lično uveo u Carigrad, ali i u druga mesta. Uživao je da se i sam takmiči, držeći jedno izuzetno dugo i teško koplje²⁰, ukrašeno posebnim stegom. Odnos Manojla prema oružju podseća nas na viteza Orlanda i njegovu durlindanu.

I taj odnos izražava jednu plastičnu, fizičku, takmičarsku dimenziju njegove ličnosti, osobene i teško zamislive.

Ovaj Vizantinac – Konstantinov naslednik – koji se može smatrati prvim evropeizatorom u istoriji, bio je, međutim, nepokolebljiv kada je u pitanju veličanstvenost i primat Vizantijskog carstva. Nakon „nečujnog pada“²¹ Zapadnog rimskog carstva (476), vladar koga nazivamo „vizantijskim“ bio je pravno *jedini* „rimski“ car. Zbog toga se Manojlo suprotstavljao Barbarosi i njegovim ambicijama, kao što se nekada Vizantija suprotstavljala pretenzijama Karla Velikog i njegovih naslednika²². I lingvistički gledano, Vizantinci su sebe nazivali *rhōmaioi*, odnosno Romejima, iako nisu govorili latinski, a kada su pisali, pisali bi na grčkom. Vizantijsko pravo, iako prilagođeno hrišćanskom vremenu i običajima, imalo je korene u rimskom pravu, a iz Rima je poticao i administrativni sistem sa centrom u prestonici Konstantinopolju, „gradu cara Konstantina“, prvog hrišćanina na carskom prestolu, koji ju je inaugurisao 330. godine.

Stoga je Fridrih I Barbarosa izgledao Manojlu kao *uzurpator*, kome se treba suštinski suprotstaviti, a otvoreno rugati. Ako je *imperium* trebalo da ispita svoj primat u odnosu na papski *sacerdotium*, onda je samo dvor u Carigradu smatrao da je spreman i da ima pravo da to učini.

Uostalom, politička suprotstavljanja i lične naklonosti ne sakrivaju izvesna duboka preplitanja na mnogim poljima između XII i XIII veka, preplitanja kojima moraju da se prilagode i planovi političkih organizama i osećanja nove hrišćanske individualnosti. Na primer, javlja se novi pojam *prostora*. To je doba procvata kartografije (iz njega potiču čuvene *mappae mundi*²³) i raskošne dekoracije, kao što je ona na podu dvorane za audijenciju palate Bloa u Šampanji²⁴. Učeni ljudi ponovo veličaju poznavanje geografije i karti, dok mediteranski prostor postaje sve gušći i kompaktniji. Pomorske italijanske republike – Piza, Venecija, Đenova – pospešuju komunikaciju svojim brodovima, izduženim i brzim ratnim galijama sa veslima i

okruglastim trgovačkim sa velikim jedrima punim vetra. Brodovi se proizvode za sve kraće vreme, postaju sve brojniji, bore se za trgovački primat uključujući i samu proizvodnju, što se može jasno videti u venedijanskom Arsenalu, najvećoj „fabrici“ tog doba, koji je prikazan u crkvi Svetog Marka, a potom evociran kod Dantea Aligijerija kao paradigma frenetične aktivnosti²⁵.

Sve bolja komunikacija menja poimanje prostora, a i *vreme* počinje da konvergira, toliko da će uskoro cela mediteranska oblast i hrišćanski svet dobiti jedinstveno vreme, precizno i nepovratno, „trgovačko vreme“ koje će deliti i meriti satovi, a koje će zameniti stare tradicionalne virtualne sate (uostalom, oko 1000. godine već je modifikovano pismo muzike, te estetske sublimacije vremena, kojoj je dat pravolinijski i linearni razvoj u vremenu, a ne asocijativan i mnemonički kao do tada).

Konvergencija se primećuje i u teoriji prava. Jedna od najtrajnijih novina XII veka na Zapadu, univerzitet (Bolonja, Pariz, Oksford), razvija pravnu misao, nudi svoja razmatranja hrišćanskim političkim moćnicima, Nemačkom carstvu, nacionalnim državama koje su tada nastajale (Francuskoj, Engleskoj), slobodnim komunama žudnim povlastica. Univerziteti se usredsređuju na odnos *imperium-sacerdotium*, uzimajući za osnovu tradiciju koju je u *Corpus Iuris Civilis* kodifikovao car Justinijan (527–565) koji je najviše proširio granice vizantijsko-rimskog carstva (i koji je služio kao model za politiku već pomenutog Manojla I Komnina). Zapadni univerziteti su razrađivali pravo za situacije koje nisu odgovarale onima u Vizantiji; dakle, vizantijska osnova koristi se *bez* Vizantije, ako ne i *protiv* Vizantije, uprkos formalno nepogrešivim primedbama²⁶.

Prostorom, vremenom i pravom koje kodifikuje delanje u vremenu i prostoru, ne završava se lanac konvergencija – one pogađaju i ekonomiju. Mnogo vekova, vizantijski zlatni novčić – na latinskom *solidus*, na grčkom *nomisma*, inače „vizantijski zlatnik“ – bio je apsolutna polazna tačka za ekonomiju celog hrišćanskog sveta. Potom je smanjen procenat zlata vizantijskog zlatnika (nije se više kovao od čistog zlata, mada se nastojalo da „vredi kao čisto zlato“)²⁷. U isto vreme nezadrživi

razvoj u XII veku širio se izvan apsolutnih monetarnih odnosa. Nova referenca je tržište: merodavne su trgovinske razmene, sa italijanskim pomorskim gradovima na Mediteranu, sa trgovcima iz Flandrije i iz Lombardije na sajmovima u Šampanji. Na jednim metalima, drvena građa, začini; na drugima materijali, svila, štavljena koža.

U XII veku razvija se *centralno upravljanje* evropskih nacionalnih država u nastajanju. Iz prethodnog veka (1086) potiče jedan poduhvat Engleskog kraljevstva, *Domesday Book* Vilijama Osvajača, odnosno katastarske ili popisne knjige Kraljevine Engleske; pisano je da „nije bilo vola, krave ili svinje koja nije bila zabeležena u popisu“.²⁸ I ovo je jedan vid konvergencije prostora pod budnim okom i kontrolom političke vlasti, a dokumenta u vezi sa ovom kontrolom – kao i podloge na kojima su pisana – ubrzo će početi da se čuvaju na jedinstvenom, za to predviđenom mestu. Eto, dakle, Državne blagajne i engleskih *Pipe Rollsa*; eto rastuće centralizacije francuske monarhije sa centrom u Parizu; odjeci, i u jednom i u drugom slučaju, političke i administrativne centralizacije koju je vizantijsko-rimsko carstvo našlo u Carigradu, svojoj prestonici. Ubrzo će konvergencija i kontrola postati još brižljivije i temeljnije. Razviće se budžet, krajnji i dragoceni rezultat preplitanja uticaja u računanju, koje je olakšano zahvaljujući Pizancu Leonardu Fibonačiju koji je na Zapad uveo arapske brojeve. Tako će biti prevaziđeni stari načini računanja, sa pozitivnim ishodom po trgovinu, koja je već povećana usled poboljšane komunikacije.

Ova i druga preplitanja naveli su učene ljude XII veka da govore ne samo o „preporodu“²⁹ već i o „revoluciji“.³⁰ Revolucija koja je – očigledno – bila u znaku trgovine, tom polju ljudske delatnosti na kome se, pak, Vizantinci nisu naročito proslavili, možda ne toliko zbog nedostatka trgovačkog duha, koliko iz konkretnih razloga. Od kraja XI veka, trgovinski poslovi Carstva, naročito trgovina izvrsnim poljoprivrednim proizvodima (uljem, vinom, žitom) i luksuznim dobrima, bila je u suštini preusmerena na italijanske pomorske gradove, pre svega Veneciju.

Ovo preusmeravanje dugujemo Aleksiju I, Manojlovom dedi i osnivaču dinastije Komnina (ime dinastije potiče od jednog sela u

Anadoliji blizu Kastamona, današnjeg turskog grada Kastamonu).³¹ Došavši na vizantijski presto 1081. godine nekom vrstom državnom udaru prikrivenog uplitanjem velikih carskih porodica, Aleksije I pokazao je izuzetno velike političke, diplomatske i vojne sposobnosti. Njegov uticaj i prestiž bejahu toliki da su u rođacima probudili opsesiju njegovim imenom, koje je on uvrstio u vladarsku administraciju i počasnju hijerarhiju, što se nikada ranije nije desilo u istoriji vizantijske vladavine (zato se i govori o „porodičnom režimu“). Tako se dogodilo da je omiljeno ime, gotovo obavezan izbor za mušku decu u vladarskoj porodici (a posebno za prvorođenog sina), bilo upravo „Aleksije“, kako bi se istakla pripadnost *dinastiji Komnina*, kao i želja da se prihvati za osnov i normu njegov model vlasti. To ime je znak vernosti i pripadnosti, ali i zaklona i odbrane. Ako ime Aleksije jasno odzvanja u jednom remek-delu tog doba – u *Aleksijadi* koju je napisala njegova ćerka Ana Komnina – danas stvara pojedine poteškoće u književnom pripovedanju. Zapravo, između XII i XIII veka dogodilo se u više navrata da se protagonisti vizantijske scene svi bez razlike zovu Aleksije Komnin. Ovde sam pokušao da, zbog jasnoće u izlaganju, ime „Aleksije“ zadržim samo za one koji su postali carevi, dok sam pribegavao perifrazama, počasnim titulama ili istorijski motivisanim epitetima da označim druge.

Ako je „preusmeravanje“ koje je želeo Aleksije progresivno udaljavalo Vizantiju od svih inovacija, posebno inovativna bila je njena književnost koja se i dalje granala iz stabla klasične helenističke tradicije i tako doživela svoj najdragoceniji procvat. U međuvremenu je obnovljeni politički prestiž Vizantije ponovo u centar međunarodne rasprave postavio Vizantijsko carstvo, naslednika Rima i tvrđavu hrišćanstva na istočnom Mediteranu. Utoliko pre što su, u XII i XIII veku, nakon prvih krstaških pohoda i uspostavljanja prekomorskih kraljevina, Bliski istok i Istok bili još uvek deo hrišćanskog sveta.

Kontradiktorna situacija u Vizantijskom carstvu XII veka i danas očarava mnoge umove posvećene istorijskim i književnim studijama, a očaravala je i u svoje vreme, kao što to pokazuje život ličnosti kojoj je posvećena ova knjiga, koja je možda pre jedan pregled izvora sa namerom istorijskog pripovedanja, nego prava biografija. Reč je o Agnesi Francuskoj, poslednjoj ćerki kralja Luja VII i sestri Filipa Avgusta, odnosno francuskog kralja koji je između XII i XIII veka svojom politikom doveo do afirmisanja Francuske kraljevine kao velike nacionalne evropske države. Agnesu je otac kao devojčicu poslao na vizantijski dvor kao buduću ženu Aleksija II – sina i naslednika Manojla I Komnina, koji je po ovom pitanju pobedio Barbarosu – zbog budućih važnih međunarodnih dinastičkih manevara, zbog čega je njena mlada i elegantna pojava postala važno sredstvo određenih političkih želja. Tako je došlo i do promene njenog imena, po običajima tadašnjeg vremena: Agnesa Francuska postala je Ana Vizantijska, a to ime je upadljiv znak koji se lako primećuje u velikim istorijskim knjigama.

U Carigradu, u jedinoj hrišćanskoj metropoli na Mediteranu, Agnesa/Ana iskusila je, prvo kao devojčica, a potom kao devojka, nečuvene, omamljujuće i bolne događaje, koji nemaju pandana u čitavoj istoriji tog vremena, a koji su bili plod razvoja situacije u kojoj je viđena kao političko sredstvo. Dakle, ostala je izolovana, bez zaštite, ali je u isto vreme mogla da se izgradi kao *ličnost*. Daleko od poistovećivanja sa političkom ulogom koja joj je dodeljena, evo je kako o sebi svedoči u jednom svetu koji nije trebalo da bude i koji više nije bio njen; evo je gde se pretvara u dragoceni glas izvora, od kojih najglasnije zbori glas književnosti. Njeno sazrevanje podudara se sa krizom carstva, i kada – uz odlučujuću podršku Venecije – francuski i flamanški vitezovi, sa kojima je bila u krvnom srodstvu, u Četvrtom krstaškom ratu (1203–1204) zadaju fatalan udarac vizantijskoj moći, ona neočekivano pokazuje da je nepovratno Vizantijka, upravo u trenutku kada je najteže bilo biti Vizantinac. Tada je ona znala da nametne svoje mišljenje, da bi potom uspostavila sasvim novu i veoma ličnu ravnotežu u previranju istočno-zapadnih događaja, dok su velike struje i

opšta istorijska preplitanja donosili, u izmenjenom obliku, upravo na francusko tlo koje beše napustila, one vrednosti koje je ona postigla tokom svog života.

Francuski istoričari³² s početka XX veka opisivali su Agnesu/Anu kao „gracioznu i neuhvatljivu“ ličnost,³³ sa pokojom nacionalističkom implikacijom.³⁴ Osamdesetih godina u Grčkoj bila je povod za mnogobrojna književna dela, u okviru velikog projekta dramatizacije vizantijske istorije.³⁵ Nedavno je pažnju privukla u interdisciplinarnom istraživanju odnosa teksta i slike³⁶ ili istraživanju tema koje se bave upoređivanjem kultura.³⁷ Ali Agnesa/Ana je mnogo više od akademskog povoda. Svakako njen život i njegov odjek u izvorima mogu poslužiti kao sredstva za posmatranje jedne od najvećih katastrofa – u pravom smislu te reči, etimološki „preokreta“ – koja se dogodila u evropskoj istoriji: kraja Vizantijskog carstva, naslednika Rima, koji je postao „samo država među državama“.³⁸

Međutim, ima još toga da se pripoveda, a u vezi je sa književnošću.